

УДК: 94: 329.7 (477+470.61+470.62) «192/193»

Володимир Бондаренко

ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОКОЗАЦЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА САМОСТІЙНИЦЬКИХ КОЗАЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДОНУ, КУБАНИ І ТЕРЕКУ У 1929–1939 РР.

У статті аналізуються причини виникнення самостійницького руху серед донських, кубанських та терських козаків в еміграції. Вивчаються взаємини українського вільнокозацького руху та представників організацій козаків-націоналістів. Розглядається ставлення інших українських емігрантських організацій до представників «вольного казачества». Досліджується вплив іноземних спецслужб на розвиток самостійницького руху козаків Дону, Кубані та Тереку.

Ключові слова: вільнокозацький рух, еміграція, діаспора, самостійницький рух, міжвоєнний період.

Важливе значення у ХХ ст. у боротьбі за національне визволення набули парамілітарні громадські об'єднання та іррегулярні збройні формування. Події 2014–2015 рр. в Україні довели важливість державної уваги до таких формувань. Російська Федерація під час агресії проти української держави використала іррегулярні збройні формування у тому числі й козацькі. У подіях пов'язаних з анексією Криму та розв'язання війни на Донбасі важливу роль відіграли представники Донського, Кубанського, Терського козацьких військ. Російські козацькі частини і зараз ведуть війну проти нашої держави. На противагу українські державні органи за всі роки незалежності не створили необхідні умови для діяльності українських козацьких організацій. Влада недовіряла та боялася козацького руху в Україні. До того ж, і самі козацькі організації України поділилися за політичними уподобаннями. Частина навіть стала філіями ворожих до України, російських козацьких організацій. На жаль, не був використаний і досвід українського вільнокозацького руху на різних етапах його існування. Невідомою залишається діяльність самостійницьких козацьких організацій Дону, Кубані та Тереку в еміграції, хоча вони бачили в Україні свого захисника та лідера у боротьбі з російським імперіалізмом. На наш погляд, досвід українських вільнокозацьких формувань допоможе у розбудові військ територіальної оборони, добровольчих частин та військово-патріотичному вихованні молоді. З іншого боку, історія самостійницьких організацій донських, кубанських і терських козаків допоможе у веденні інформаційної боротьби та контрпропаганді на території України та Росії. Цим і обумовлена актуальність даного дослідження.

Проблема діяльності української військової еміграції та її частини Українського Вільного козацтва почала досліджуватися ще у першій половині 90-х рр. ХХ ст. З'являються й перші роботи присвячені українській військовій еміграції, в яких досліджено таборний період її існування [1]. Аспект проблеми щодо військової еміграції в таборах інтернованих різних країн було висвітлено у працях М. Павленка [2–3]. Проблеми вояків-українців, які були в полоні або інтерновані у країнах Центральної і Південно-Східної Європи, розглянув у своїй монографії І. Срібняк [4]. Чисельність і структура військових кадрів, підпорядкованих ДЦ УНР, знайшли відображення у статті А. Руккаса [5]. Безпосередньо дослідженням Українського Вільного козацтва у міжвоєнний період займалася Т. Осташко [6–12]. Малодослідженим залишається вільнокозацький рух у складі військової української еміграції. Фактично недослідженим є взаємодія УВК і самостійницького руху Дону, Кубані і Тереку. Отже, ці аспекти проблеми потребують подальшої уваги дослідників.

Метою статті є дослідити відносини української вільнокозацької еміграції та самостійницьких козацьких організацій Дону, Кубані і Тереку у 1929–1939 рр.

Завданнями статті є проаналізувати причини виникнення самостійницького руху серед донських, кубанських та терських козаків в еміграції. Вивчити взаємини українського вільнокозацького руху та представників організацій козаків-націоналістів. Розглянути ставлення інших українських емігрантських організацій до представників «вольного казачества». Дослідити вплив іноземних спецслужб на розвиток самостійницького руху козаків Дону, Кубані і Тереку.

У міжвоєнний період на теренах України та на еміграції існували осередки українського вільнокозацького руху, але з 1927 р. існувала організація, яка одержала назву «Вольное казачество». В українських документах воно навіть іменувалося «Вільне козацтво». Зрозуміло, що навіть серед істориків, які недостатньо ознайомлені з проблемою, виникає плутанина та непорозуміння. Декілька причин пояснюють необхідність детального дослідження цієї нової організації. По-перше, Українське Вільне козацтво безпосередньо вплинуло на засновників, організаційно-правову структуру й ідеологію «Вольного казачества». По-друге, український вільнокозацький рух активно співпрацював із цією організацією, а з 1935 р. Український

національний козацький рух (УНАКОР) і його лідер І. Полтавець-Остриця вважали себе частиною цього руху та намагалися очолити його. По-третє, українська еміграція неоднозначно ставилася до нової козацької організації, що викликало конфлікти між угрупованнями й партіями української еміграції. По-четверте, на землях Волині, на яких активно діяли осередки українського вільнокозацького руху, виникли організації «Вольного казачества» і відносини між ними були складними й суперечливими. Тому на наш погляд, необхідно розглянути взаємини як української еміграції взагалі, так і окремо українського вільнокозацького руху з новою козацькою організацією, і з'ясувати їх взаємний вплив.

Починаючи з кінця 1920-х рр. і до сьогоднішня поява самостійницького козацького руху під назвою «Вольного казачества» його конкурентами й ворогами пояснювалося діями іноземних держав, а сам рух вважався штучним і неприродним для російського козацтва. Його називали то проукраїнським, то пропольським, а дехто – німецькою інтригою. На наш погляд, причини появи «Вольного казачества» обумовлені багатьма чинниками. Вирішальну роль серед яких відігравали процеси соціально-економічного і політичного характеру в козацьких спільнотах Євразії на початку ХХ ст. Російське козацтво, на відміну від вільнокозацького руху України, мало безперервну історичну традицію та продовжувало існувати на 1917 р. Зберігалися всі привілеї, надані козацтву царатом. З іншого боку, реформи 1860–1870-х рр. впливали й на становище російського козацтва. Для багатьох військових фахівців був зрозумілим анахронізм козацького служіння, але російський імперський уряд вирішив зберегти його для охорони геополітичних інтересів в Середній Азії, на Кавказі та Далекому Сході. Громадська думка козацької інтелігенції розкололася на дві ворогуючі партії – «русофили» та «казакоманы». Перші виступали за інкорпорацію козацтва в сучасне індустріальне суспільство, а другі – за збереження старих традицій та порядків. Таким чином, напередодні лютого 1917 р. козацькі співтовариства фактично були реліктом станового суспільства. Більшість козаків вважало себе окремою частиною росіян і виступало тільки за обмежену автономію. Існували прихильники самостійницького напрямку в розвитку козацтва, але вони були нечисленними.

Перша світова війна змінила психологію та погляди багатьох російських козаків. Переходячи до подій 1917–1920 рр., зазначимо, що російське козацтво розгублено зустріло Лютневу революцію. На це впливала традиційність козацького суспільства й екстраординарність революційних подій. На відміну від України місцеві органи козачого самоврядування зберегли владу і тільки на рівні регіонів існувало двовладдя. Козаки Росії підтримали Тимчасовий уряд у Червневій та Липневій політичних кризах 1917 р. Значна частина російських козаків послідовно виступала проти більшовиків і відновлення царської імперії. До жовтня 1917 р. донське, кубанське і терське козацтва мали вже державні об'єднання, які прагнули незалежності. Найбільш завершену форму державності мало у другій половині 1918 р. «Всевеликое Войско Донское», але в 1919 р. це державне утворення підпадало під контроль Збройних сил Півдня Росії. Тиск на козацьку верхівку й перемоги білогвардійських військ змусили керівників донського козацтва повернутися до статусу автономії. У 1920 р. поразки й відступ з території Дону відродили ідеї самостійності. У керівництві кубанського козацтва переважали прихильники автономії, хоча дехто виступав за самостійність Кубані. Підсумовуючи події 1917–1920 рр., російська дослідниця О. Кондрашенко зробила такі висновки, що статус цих утворень доріс до локально-державного рівня, з'явилася невелика група козаків, яких вона характеризує як «козаків-громадян». У 1918 р. під впливом боротьби з більшовиками та вступом австро-німецьких військ на територію європейських козацьких спільнот було проголошено незалежні козацькі держави, які не спиралися на широку підтримку козацьких мас, за винятком Кубані. Результатом цього став неприродний союз прихильників «єдиної та неподільної» Росії і козацтва. Формально козацька державність зберігалася, але події конфлікту Кубанської Ради та А. Денікіна показали підлеглий характер стосунків білогвардійців і козаків [13, с. 172–217]. Таким чином, безперервність військових дій на козацьких теренах, втручання іноземних держав у внутрішні справи колишньої Російської імперії, конфлікт між козацтвом і прихильниками Білого руху, який був проявом боротьби імперського начала із принципами самовизначення націй і навіть федералізмом, призвели до поразок козацької державності та еміграції козаків за кордон.

Наступним чинником, який вплинув на виникнення «Вольного казачества», були зв'язки представників козацьких військ з УВК та українським національно-визвольним рухом у 1917–1923 рр. На I Всеукраїнському козацькому з'їзді були присутні представники козацтва Європейської Росії, які виступили із промовама на з'їзді [14]. Серед них – К. Бардіж і майбутній керівник «Вольного казачества» Г. Білий. К. Бардіж та Г. Білий добре знали І. Полтавця-Острицю, який всю Першу світову війну воював у складі кубанських козацьких підрозділів. К. Бардіж створив на Кубані загони «Вільного козацтва» для охорони залізниць до 8 тис. осіб і підтримував тісний зв'язок з Генеральною радою «Вільного козацтва» в Україні.

Завершення громадянської війни і ліквідація козацьких державних утворень призвели до появи політичної козацької еміграції. Основними центрами міжвоєнної козацької еміграції були Болгарія,

Югославія, пізніше Франція, а інтелектуальним центром стала Чехословаччина. У Празі і зародилася нова козацька організація шляхом об'єднання кубанської та донської ініціативної груп і початок видання 10 грудня 1927 р. двотижневика «Вольное Казачество – Вільне козацтво».

У програмній заяві в першому номері видання наголошувалося на чотирьох основних програмних настановах: звільнення Дону і Кубані від окупації РРФСР та СРСР і скликання Кубанської Ради й Донського Кругу; вирішення селянського питання на Доні та іногороднього на Кубані шляхом покозачення, тобто надання рівних прав і обов'язків з козаками; національне рівноправ'я та співпраця з національними меншинами; визнання приватної власності й відмова від комуністичних експериментів. Головною помилкою боротьби 1917–1920 рр. визнавалася орієнтація на Добровольчу армію та війна проти України. Кавказькі народи і Україна визнавалися основними союзниками козацтва [15].

Малодослідженим залишається питання про зовнішньополітичну орієнтацію «Вольного казачества» і його співпрацю з іноземними урядами. Не було таємницею для сучасників і визнавалося діячами козацького самостійницького руху те, що двотижневик «Вольное казачество» видавався на кошти польського уряду і в 1920–1930-х рр. Г. Білий і його прихильники фінансувалися з Польщі.

Перейдемо до аналізу ще однієї недослідженої проблеми про взаємини «Вольного казачества» з українською міжвоєнною еміграцією, в тому числі і УВК. Єдності в поглядах щодо козацького самостійницького руху не було. В. Васюк, відомий діяч кубанської еміграції та прихильник єдиної української держави зазначав, що діячі УНР на початку існування «Вольного казачества» підтримували його. Це було обумовлено намаганням розколоти прихильників «єдиної та неподільної» Росії й спрямувати козаків проти них. Діячі УНР вважали, що козацькі республіки будуть союзниками України в боротьбі за незалежність. В. Васюк підкреслював, що пізніше вони відмовилися від цього. Ще одним фактором була залежність ДЦ УНР від Польщі, яка вимагала підтримки козаків-націоналістів [16, арк. 5, 6]. У другій половині 1930-х рр. стосунки представників УНР і «Вольного казачества» різко погіршилися й навіть поляки не змогли на це вплинути. Причиною цього стала Кубань.

Іншу позицію із самого початку існування «Вольного казачества» прийняли прихильники УВО та ОУН. В їх центральних органах з'явилися статті, в яких різко засуджувалися спроби створити самостійницький козацький рух [17–19]. Найбільшу непримиренність до «Вольного казачества» виявляли окремі члени й організації кубанців близьких до ОУН. Спостерігалася й певна спроба ставлення до козацтва з позицій великодержавності України. Це було неефективним, бо відштовхувало від українського національно-визвольного руху союзників і викликало конфлікти, тим більше в еміграції все одно було неможливо вирішити територіальні, або національні питання майбутніх державних утворень. Ще однією політичною течією у складі української політичної еміграції став гетьманський рух. У 1936 р. між Гетьманською Управою і Центральним Правлінням козаків-націоналістів було підписано угоди про встановлення дружніх відносин, що стало причиною бурхливої реакції з боку кубанців на чолі з В. Васюком.

Висвітлюючи відносини українського вільнокозацького руху з «Вольним казачеством», звернемо увагу на Волинь, де ці дві козацькі організації зіткнулися між собою. Події почалися в 1935 р., коли польський уряд надав можливість Г. Білому сформувати власні організації на території східних воєводств. Це було обґрунтовано тим, що «Вольное казачество» виступає проти СРСР, але і не підтримує незалежність України. Умовою діяльності на теренах Волині було неприйняття до них місцевого населення та існування осередку «Вольного казачества» тільки в м. Луцьку [20, арк. 1–13в.]. На Волині найбільше козаків проживало в м. Луцьку, Рівному, Володимирі-Волинському й на Любомльщині. Необхідно зазначити, що стосунки «Вольного казачества» з українськими організаціями на Волині не були однозначними. Культурно-освітні організації, а також Українське національно-демократичне об'єднання і Волинське українське об'єднання та прихильники УНР ставилися до нього більш-менш толерантно й навіть співробітничали. Інша справа щодо ОУН і УНАКОР. Діячі ОУН звинувачували козаків-націоналістів у великодержавному шовінізмі й намагання захопити Кубань. Правда, деякі окремі члени намагалися вступити до станиць з метою ведення пропаганди й агітації та використання легальних засобів для боротьби. Це викликало підозри в польській поліції та військовій розвідці. Правда, заборона приймати до лав місцевого населення не сприяла діяльності ОУН. На Волині УНАКОР вороже ставився до «Вольного казачества» через те, що його підтримувала польська влада. Можливо таке ставлення пояснювалося ще й тим, що І. Полтавець-Острияниця надав наказ про підпорядкування собі осередків «Вольного казачества» [20, арк. 9, 27–31].

Нове явище «Вольного казачества» виникло під впливом українського національно-визвольного руху, але основою були історичні зміни в козацьких регіонах на початку ХХ ст. і виникнення козацьких державних утворень у 1917–1920 рр. Важливе значення мав і конфлікт між

козацтвом та Білим рухом. Ідеологія козаків-націоналістів була відмінною від більшості російської еміграції та викликала її ворожість. Українська еміграція у зв'язку з конфліктом за Кубань також у більшості ставилася вороже до «Вольного казачества». Винятком був тільки гетьманський рух. Позиція І. Полтавця-Остряниці була суперечливою. З одного боку, він намагався захопити лідерство в новому русі, а з іншого, події на Волині викликали певну ворожість до нього. На наш погляд, діяльність українського вільнокозацького руху та «Вольного казачества» в міжвоєнний період потребують подальшого дослідження істориками.

Список використаних джерел

1. Срібняк І. В. Військова діяльність уряду УНР в Екзилі (1921–1923 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Срібняк Ігор Володимирович. – К., 1995. – 216 с.
2. Павленко М. І. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини / М. І. Павленко / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 92 с. – (Історичні зошити)
3. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: Ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) / М. І. Павленко / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 352 с.
4. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи / І. Срібняк. – К.: КДУ, 2000. – 280 с.
5. Руккас А. Кадровий потенціал унерівської військової еміграції (друга половина 1920-х – кінець 30-х рр.) / А. Руккас // Київська старовина. – 2009. – № 5–6. – С. 72–92.
6. Осташко Т. Документи українських архівів у США про формування і розвиток гетьманського руху у 1919–1931 рр. / Тетяна Осташко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Ф. Верстюк. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 318 с. – С. 37–63.
7. Осташко Т. До історії українського вільнокозацького руху в еміграції (1919–1945 рр.) / Т. Осташко // Історія України. – 2000. – № 45. – С. 1–4.
8. Осташко Т. С. Павло Скоропадський – лідер українського Гетьманського руху / Т. С. Осташко // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 96–110.
9. Осташко Т. С. П. Скоропадський – чільний репрезентант гетьманського руху / Т. С. Осташко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – Вип. XVI. – 311 с. – С. 174–184.
10. Осташко Т. С. Політичні амбіції Івана Полтавця-Остряниці / Т. С. Осташко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: Зб. наук. ст. / Відп. ред. В. Ф. Верстюк. Вип. 3. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 180 с. – С. 147–170.
11. Осташко Т. С. Український монархічний рух за даними польських військових спецслужб (dwójka) / Т. С. Осташко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство, Світова наукова рада при СКУ, Українська американська асоціація університетських професорів. Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. Алла Атаманенко. – Острог: РВВ Національного університету Острозька академія, 2007. – 500 с. – С. 351–360.
12. Осташко Т. С. Український козацький рух в еміграції (1919–1939) / Т. С. Осташко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К.: КДЛУ, 2000. – Вип. 4 (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, № 1). – 464 с. – С. 285–294.
13. Кондрашенко О. В. Войско Донское и процессы возрождения Российской государственности на Юге России в период гражданской войны, 1917 – нач. 1920 гг.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Кондрашенко Ольга Владимировна. – Волгоград, 2001. – 281 с.
14. Водяний Я. Українське Вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3. X. 1917 (Зі спогадів) / Я. Водяний // Українське Козацтво. – 1977. – № 4. – С. 30–34.
15. Вольное казачество // Вольное Казачество. – 1927. – № 1. – С. 1–3
16. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 4465, оп. 1, спр. 434, 43 арк.
17. К. П. Вільне Козацтво / Петро К. // Розбудова Нації. – 1928. – № 6. – С. 251–252.
18. Про одну плутанину понять // Сурма. – 1932. – № 7. – С. 5–6.
19. Булашенко. До східних проблем України / Булашенко // Розбудова Нації. – 1933. – № 7–8. – С. 165–174.
20. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2904, 308 арк.

Владимир Бондаренко

ОТНОШЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ВОЛЬНОКАЗАЧЬЕЙ ЭМИГРАЦИИ И ОРГАНИЗАЦИЙ КАЗАКОВ-САМОСТЕЙНИКОВ ДОНА, КУБАНИ И ТЕРЕКА В 1929–1939 ГГ.

В статье анализируются причины возникновения движения за самостоятельность среди донских, кубанских и терских казаков в эмиграции. Изучаются взаимоотношения украинского вольноказачьего движения и представителей организаций казаков-националистов. Рассматривается отношение других украинских эмигрантских организаций к представителям «вольного казачества». Исследуется влияние иностранных спецслужб на развитие движения за самостоятельность казаков Дона, Кубани и Терка.

Ключевые слова: вольноказачье движение, эмиграция, диаспора, движение за самостоятельность, межвоенный период.

Volodymyr Bondarenko

RELATION BETWEEN UKRAINIAN FREE COSSACKS EMIGRATION AND ORGANIZATIONS FIGHTERS FOR THE INDEPENDENCE OF THE DON, KUBAN AND TEREK RIVER IN 1929–1939

The article analyzes the causes of the movement for independence among the Don, Kuban and Terek Cossacks in exile. It examines the relationship between Ukrainian Free Cossacks movement and representatives of the Cossack nationalists. We consider the attitude of other Ukrainian emigre organizations to representatives of «Free Cossacks». The influence of foreign secret services on the development of the movement for independence of the Cossacks of the Don, Kuban and Terek.

Key words: Free Cossacks movement, emigration, diaspora, the movement for independence, the interwar period.

УДК 94(477) «1930/1933»

Павло Сацький

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ КУРСІ СРСР НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

Проблемі зламу системи міжнародного порядку у період світової економічної кризи 1929–1933 рр. присвячено чимало уваги в науковій літературі. Автор статті у контексті світової економічної кризи та її політичних і соціально-економічних наслідків розглядає українське питання і його актуалізацію, яка відбувається на фоні активізації зовнішньоекономічної політики СРСР. УСРР забезпечувала більшу частину хлібного експорту СРСР і тому в ситуації світової економічної кризи зростає політичне значення цієї республіки. Хлібний експорт СРСР за заниженими цінами, так званий «червоний демпінг», давав можливість активно впливати на політику окремих держав і міжнародну політику загалом. Низьку експортну ціну на радянський хліб забезпечувала можливість його вилучення у селян, що мало наслідком Голодомор в Україні.

Ключові слова: хлібний експорт, договори «Про ненапад», «червоний демпінг», Мала Антанта, Голодомор.

Незважаючи на відсутність становища суб'єкта міжнародного права в українського народу, українське питання відіграло значну роль у системі міжнародних відносин на початку 1930-х рр. Хоча української проблематики мало торкалися у відносинах між собою держави від позиції яких залежала політична ситуація в Європі, проте, це питання безпосередньо стосувалося Радянського Союзу і держав-його сусідів, до складу яких входили українські етнічні території. Українські етнічні території несли в собі великий економічний потенціал як ресурсний, завдяки аграрній базі УСРР, так і геополітичний, перебуваючи у складі потенційно ворогуючих держав, кордони яких проходили саме по українських територіях. Ці важелі впливу активно використовують на початку 1930-х рр. як СРСР так і Польща, Румунія та інші держави Європи. Особливе місце у зовнішньополітичному курсі країн Європи посідало питання хлібного експорту, в контексті якого Голодомор в Україні мав вагоме міжнародне значення.

Проблематиці українського питання в європейських міжнародних відносинах присвячено праці українських авторів [1]. Деяку увагу даній проблематиці присвячено радянськими дослідниками, які розглядали саму зовнішню політику СРСР у тенденційному напрямку, у тому числі й її економічну складову [2–3]. Проте, питання безпосереднього впливу політики хлібного експорту СРСР на систему міжнародних відносин лишається малодослідженим і потребує окремого дослідження.

Метою статті є дослідження ролі й місця економічного і геополітичного потенціалу українських територій у формуванні нової системи міжнародних відносин у Європі на початку 1930-х рр.

Історично, у процесі становлення світової системи розподілу праці на рубежі XIX–XX ст., склалося так, Російська імперія, правонаступником котрої у деяких аспектах міжнародної політики намагався стати СРСР, забезпечувала значну частину торгівельного балансу європейського ринку продовольства. Аграрний потенціал України посідав провідне місце у забезпеченні цієї частки ринку. Після Першої світової війни і встановлення радянської влади в Росії (далі – РСФРР) та Україні (далі – УСРР) радянські уряди здійснюють спроби відновлення обсягів участі у забезпеченні продовольчого балансу, оскільки західні європейські держави також відчували потребу надходження на власні ринки продовольства із держав, що утворилися на територіях колишньої Російської імперії [4, с. 158–162]. Тому питання продовольчого експорту Радянської Росії й України стало інструментом зовнішньополітичного курсу радянських урядів. У період 1920-х рр. радянським